

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, Eylül/September 2024, s. 12: 827-851

Mesnevi'de Nübüvvet: Vahiy ve Mucize Açısından Bir Değerlendirme
The Prophethood in Masnavi: An Evaluation in Terms of Revelation and
Miracle

Fikret Soyak

Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Kalam Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
Assoc. Dr., İstanbul University,
Faculty of Theology, Department of Kalam
fikret@istanbul.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5549-9791

DOI: 10.56720/mevzu.1513135

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 9 Temmuz / July 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 7 Eylül / September 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Soyak, Fikret. "Mesnevi'de Nübüvvet: Vahiy ve Mucize Açısından Bir Değerlendirme". *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (Eylül 2024): 827-851.
<https://doi.org/10.47424/10.56720/mevzu.1513135>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz

Kur'an'da belirtildiği üzere Allah insanı "vahiy, perde arkasından konuşma ve elçi göndermek" olmak üzere üç ayrı şekilde muhatap almaktadır. Birincisi herhangi bir elçi bulunmadan doğrudan peygamberin kalbine vahyin bırakılması şeklinde gerçekleşir. İkinci yol olan "perde arkasından konuşmada", peygamberin vahyi perde arkasından işittiği kabul edilir. "Allah'ın bir melek göndermesi" yoluyla gerçekleşen vahiy ise elçi görevlendirilmesidir. Öte yandan Kur'an'ın buyruklarına göre vahiy, peygamberler dışında bazı şahıslarla alakalı olarak da gündeme gelmektedir. Hz. Musa'nın annesine yapılan tebliğ bunlardan biridir. Yine Kur'an'da geçtiği gibi Allah Hz. İsa'nın havarilerine vahyettiştir. Nübüvvet bağlamında vahiy, Allah'ın kullarına yönelik emir ve yasaklarını tebliğ etmekle görevlendirilen peygamberlere mahsus olmakta; diğer insanlarla ilgili zikredilen vahiy ise ilham manâsına hamledilmekte/yorumlanmaktadır. İnsan için en somut delil ve gösterge, hiç şüphesiz vahye delalet eden ve onun açık sonuçları olan kutsal metinlerdir. Vahyin bu özelliğinden ötürü insanların onu kabul etmesini kolaylaştırmak ve bu noktada peygamberin iddiasının doğruluğunu onaylamak ve teyid etmek maksadıyla peygamberler bazı mucizelerle desteklenmiştir. Buna göre İslâm inancı açısından vahiy ve mucize birbirini tamamlayan iki unsurdur. Bu çalışmada nübüvvet açısından önemli iki konunun birbiriyle olan irtibatı ve bu ilişkinin önemi öncelikle İslâm düşüncesi açısından ortaya konulacak, ardından meselenin Mesnevi'de nasıl anlaşıldığı üzerinde durulacaktır. Konuyla ilgili farklılıklar ve benzerlikler tespit edilmeye çalışılacak, dile getirilmeyen hususlar ve onların sebepleri tespit edilerek değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Mevlânâ, Mesnevi, Nübüvvet, Vahiy, Mucize

Abstract

As stated in the Qur'an, Allah addresses people in three channels: "revelation, speaking from behind the scenes, and sending messengers". The first is the release of revelation directly into the heart of the prophet without the presence of any messenger. As a second way, in speaking from behind the scenes, it is accepted that the prophet heard the revelation from behind the scenes. The revelation that takes place through "Allah sending an angel" is the appointment of a messenger. On the other hand, according to the command-

ments of the Qur'an, revelation comes to the fore in relation to some persons other than the prophets. The notification made to the mother of Moses is one of them. In addition, as mentioned in the Qur'an, Allah sent revelations to the disciples of Jesus. In the context of the prophethood, the revelation is for the prophets who are tasked with communicating the commands and prohibitions of Allah to his servants; the revelation mentioned about other people is interpreted as inspiration. The most concrete evidence and indicator for humans is undoubtedly the sacred texts that signify a revelation and have clear consequences. Because of this feature of the revelation, the prophets were supported by some miracles to make it easier for people to accept it and to approve and confirm the truth of the prophet's claim in this regard. Accordingly, in terms of Islamic belief, revelations and miracles are two complementary elements. In this study, the connection between the two important issues in terms of prophethood and the importance of this relationship will be demonstrated first in terms of Islamic thought, and then how the issue is understood in Masnavi will be emphasized. Differences and similarities related to the subject will be tried to be determined, and issues not addressed and their causes will be determined and evaluated.

Keywords: Kalam, Mevlana, Masnavi, Prophethood, Revelation, Miracle.

Giriş

Kelâm kitaplarında üç ana inanç ilkesinden biri olan nübüvvet, ilgili sıralamada uluhiyet bölümünden sonra gelir. Nübüvvetin gerekli ve önemli olduğunu ispat etmek üzere aklî delillere başvuran kelâm âlimleri, bir taraftan nübüvvetin kurumsal yapısına ilişkin önemli bilgileri de ortaya koyarlar. Allah'ın varlığına akıl yoluyla ulaşan insan, kendi imkanlarıyla ilahî bilgiye/vahye ulaşmaktan mahrum olarak yaratılmıştır. Bu noktada Allah'ın seçtiği bir elçinin varlığına duyulan ihtiyaç, aynı zamanda insanın akıl açısından mümkün gördüğü ve aklın reddetmeyeceği bir durum olarak kabul edilmektedir.

Nübüvvetle alakalı en önemli alt başlıklardan ikisi “vahiy” ve “mucize” konusudur. Vahiy, ilahî bilginin insana onun zihin ve mantık yapısına uygun formatta ulaşması bakımından önemlidir. Mucize ise bu ulvî ve kutsal görevi yerine getiren elçinin yaptığı vazifenin Allah tarafından teyid edilmesini sağ-

lar. Bu yönüyle vahiy ve mucize ilişkisini ve aralarındaki kuvvetli bağlantıyı dikkate almak önemlidir.

Bu makale temelde iki bölümden oluşmaktadır. Birinci kısımda vahiy ve mucize konularının kelâm ilmi açısından yeri ve önemi hakkında bazı bilgiler verilerek kelâm âlimlerinin üzerinde durdukları noktalara dikkat çekilecektir. İkinci kısımda ise Mesnevî'de vahiy ve mucizenin ele alınma biçimi örneklerle gösterilmeye çalışılacaktır. Ayrıca Mesnevî'de vahiy ve mucizeye dair farklı değerlendirme ve yorumlar üzerinde durulacak, kelâmcıların genel yaklaşımlarından ayrılan hususlar ve buna ilişkin analizler yapılacaktır.

Mesnevî hakkında farklı ilim dallarında çeşitli çalışmalardan söz etmek mümkündür. Ancak nübüvvet ile alakalı herhangi bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Bu makale nübüvvet açısından ayrı bir önemi haiz olan vahiy ve mucize konusuna odaklanmakta, iki kavramın ve konunun Mesnevî'de nasıl ele alındığına dair bir perspektif yakalamaya çalışılmaktadır. Bu maksadı gerçekleştirmek üzere nübüvvet açısından vahiy ve mucize ilişkisi temel kaynaklardan hareketle incelenecek ardından Mesnevi'de geçen nübüvvetle ilişkin pasajlar taranarak özellikle vahiy ve mucizeyle alakalı yorumlar ve değerlendirmeler tespit edilecek, bu tespitlere göre bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır.

1. Nübüvvetin Gerekliği ve Önemi

Nübüvvetin imkânı ve temellendirilmesi, her şeyden önce nübüvvetin hem ilahî hem de beşerî açıdan mümkün olmasından hareketle savunulur. İlâhî olarak peygamberlerin gerekliliği konusu öncelikle Kur'an'da¹ ifade edilen bir hakikattir.

Birincisi genel olarak nübüvvet meselesi, ikincisi ise daha özel anlamda Hz. Muhammed'in peygamberliği olmak üzere Kelâm kitaplarında nübüvvet konusunda iki yönlü bir değerlendirme ortaya çıkmaktadır.² Hz. Muham-

¹ el-Araf 7/43.

² Ebu'l-Muin en-Nesefî, *Tefsiratü'l-edille fî usûli'd-dîn*, thk. Claude Salam (Dımeşk: y.y. 1990), 443-481.

med'in son peygamber olması (hatm-i nübüvvet), kelâm ilmi açısından nübüvvet bağlamında önemli bir konu haline gelmektedir.³

İlk dönem kelâm kitaplarında daha az yer verilen nübüvvet konusu, sonraları çeşitli amillerin etkisiyle daha fazla ele alınmaya başlanmıştır.⁴ Kelâm bilginlerince nübüvvetin ispatı (isbât-ı nübüvve) meselesi, öteden beri mühim bir yere sahip olmuştur.⁵ Bu önem, Allah'a imân başta olmak üzere diğer itikadî esasların kabulünün nübüvvet aracılığıyla mümkün olmasıyla bağlantılıdır.⁶ Tarihte zaman zaman imânı sadece Allah'a inanmayla sınırlandıran deizim⁷ gibi bazı anlayışların ortaya çıkması, nübüvvetin ispatını zorunlu kılan sebeplerden biridir. Bu konuda Dehriyye ve Berâhime gibi dinî-felsefî gruplarla Müslümanlar arasında bazı tartışmalar meydana gelmiştir.⁸ Yine XVIII. yüzyıldan itibaren aydınlanma çağıının bir sonucu olarak Pozitivist ve Seküler anlayış sahipleri, nübüvvet aleyhine birtakım görüşler ortaya atmışlardır.

İlk dönemlerde Berâhime gibi konuyla ilgili sapkın görüşlere sahip gruplara yönelik cevap verme çabası⁹ konunun bir yerde bu çerçevede ele alınmasını zorunlu hale getirmiş olabilir. Bu kaygıyla eser kaleme alanlara önemli örneklerden biri Bâkillânî'dir (ö. 403/1013). Nübüvvet aleyhine söylenenlere ve yazılanlara karşı kelâmcılar konuyla ilgili savunmalarını yaparken naklî ve akli birçok delil kullanmışlardır. Bu çerçevede sünnî kelâmcıların "a'lâmü'n-

³ İlyas Çelebi, *İslâm'ın İnanç Esasları*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 135.

⁴ Hüdaverdi Adam, "Nübüvvet Dair İki Mesele: Nebi ile Rasul Arasındaki Fark ve Kadının Peygamberliği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 57.

⁵ Mehmet Zeki İşcan, "Muhammed Abduh'un Nübüvvet Görüşü ve Çağdaş İslam Düşüncesine Etkileri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2006), 27-55.

⁶ Recep Önal, "Muhammed Murtazâ ez-Zebidî'nin Nübüvvet Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2008), 678.

⁷ Hüsameddin Erdem, "Deizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/109-111.

⁸ Şemseddin Muhammed b. Eşref el-Hüseyni es-Semerikandi, *es-Sahâifü'l-ilahiyye*, thk. Ahmed Abdurrahman Şerif (Kuveyt: Mektebetü'l-Felah, 1985), 419; en-Nesefî, *Tefsiratü'l-edille*, 443-446.

⁹ Metin Özdemir, "Mutezile'nin Nübüvvet Müdafaası", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006), 119-134.

nübüvve, delâilü'n-nübüvve, şevâhidü'n-nübüvve" adlarıyla yazdıkları eserler, ayrı bir literatürü oluşturmuştur.

Konuyla ilgili reddiye türü eserlerinde öncelikle vahyi inkâr ederek peygamberliği hiçe sayan akımlar hedef alınmaktadır. Örneğin *A'lâmü'n-nübüvve* adlı eserin yazarı Ebû Hatim er-Râzî (ö. 322/933-34), Ebu Bekir er-Râzî'nin (ö. 313/925) nübüvvetle ilişkin görüşlerini eleştirmek ve reddetmek maksadıyla hareket etmiştir.¹⁰ Kadı Abdülcebâr (ö. 415/1025) ise *Tesbîtü Delâilü'n-Nübüvve* adlı eserinde Hz. Peygamber'in peygamberliğini savunurken aslında nübüvveti inkâr edenlere cevaplar vermiştir.¹¹

Genel olarak "nübüvvetin gerekliliği" kelâm ekolleri arasında ihtilafa konu olmasa da¹² nübüvvet müessesesinin Allah'a nispeti konusunda bazı ayrılıklar meydana gelmiştir.¹³ Buraya kadar kelâm kitaplarında nübüvvetin yerini ve önemini ana hatlarıyla görmeye çalıştık. Şimdi vahiy ve mucize konusunu daha yakından anlamaya çalışalım.

1.1. Nübüvvet ve Vahiy

1.1.1. Vahiy Kavramı

Sözlükte "bir şeyin başka bir yere veya kişiye aktarılması"¹⁴ anlamına gelen vahiy, "Kesin bilginin ortaya çıkması"¹⁵ demektir. Peygamberin insanlara ulaştırması noktasında karşılıklı bir iletişimi ifade eden vahiy,¹⁶ Kur'an'da insan,¹⁷ bal arısı,¹⁸ yeryüzü¹⁹ ve gökyüzü²⁰ ile alakalı kullanılmaktadır. Bu

¹⁰ Ramy Mahmoud, "Dâi Ebû Hâtim er-Razî'nin A'lâmü'n-nübüvve Adlı Eserinde, Filozof Ebû Bekir er-Râzî'nin Nübüvvetle İlgili Düşünceleri Hakkındaki İddiaları", *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 9 (2019), 269-289.

¹¹ Yusuf Şevki Yavuz, "Delâilü'n-nübüvve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/116.

¹² Osman Aydın, "Mutezili Düşüncede Nübüvvet Meselesi ve Hz. Muhammed", *İslâmî İlimler Dergisi*, 1/1 (2006), 25.

¹³ en-Nesefî, *Tebziratü'l-edille*, 467.

¹⁴ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, (Beirut: Dâru Sadır, ts.), 15/382.

¹⁵ Ebû Bekr Muhammed b. Hasan b. Fûrek el-Ensârî, *el-Hudud f'l-usûl: (hudud ve'l-muvazaat)*, thk. Muhammed Süleymani (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1999) 129.

¹⁶ Ayhan Işık, *Bir Felsefi Problem Olarak Vahiy ve Mucize*, (Ankara: Elis Yayınları, 2006), 307.

¹⁷ el-Kasas 29/7.

¹⁸ en-Nahl 16/68.

durum vahyin Peygamberlik dışında mecazî anlamda da kullanıldığını göstermektedir. Ancak “Allah’ın insanları muhatap kabul etmesi bakımından vahiy” ayrı bir yere sahiptir.²¹ Tabii bu düşünce, İslâm’da peygamberlerin beşer kabul edilmeleriyle doğrudan ilgilidir.²² Dolayısıyla vahiy Allah’ın insanlarla irtibatını sağlayan bir vasıta niteliğindedir.

Vahiy bağlamında Kur’an’da geçen kavramlardan biri de “kavl” sözcüğü ve türevleridir. Bununla meleklerle,²³ Hz. Âdem başta olmak üzere²⁴ diğer peygamberlere²⁵ hitap edilir. Canlı ve aktif bir iletişimi ifade eden “De ki:...” formuyla aslında vahyin Allah’a aidiyeti ve peygamberin vahyin mahiyetiyle ilgili bir etkisinin ve yetkisinin bulunmadığı ortaya konulur.²⁶ Allah’tan peygamberine intikal eden vahiy, sadece İslâm’a özgü olmayıp Yahudilik²⁷ ve Hıristiyanlık’ta²⁸ da bir tür vahiy algısı bulunur. Ancak İslâm, zihinlerdeki yanlış vahiy anlayışlarını tashih ederek nazil olmuştur.²⁹ Sonuç olarak İslâm düşüncesi açısından vahiy bir bilgi türünü oluşturur.

1.1.2. Vahiy Türleri

Vahyin farklı türlerinin olduğunu bizzat Kur’an âyetleri ortaya koymaktadır.³⁰ Söz konusu âyetlerde peygamberin vahye aracılık yaparak onu insan-

¹⁹ ez-Zilzal 99/5.

²⁰ el-Fussilet 41/12.

²¹ Abdulgaffar Aslan, *Kur’ân’da Vahiy*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 47-48; Yusuf Şevki Yavuz, “Vahiy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/440-443.

²² Şaban Ali Düzgün, “Kur’ân’ın Oluşumu (Vahiy Süreci)”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2007), 7.

²³ el-Bakara 2/30; el-A’raf 7/11.

²⁴ el-Bakara 2/35; el-A’raf 7/24.

²⁵ el-Bakara 2/36, 124; el-Mâide 110; el-Mâide 7/110; el-İsrâ 17/60.

²⁶ Muhsin Cevâdi, *Akıl Terazisinde Vahiy ve Nübüvvet*, trc. Sedat Baran (İstanbul, Önsöz Yayıncılık, 2012), 74.

²⁷ Ebû İmran Maimonides Musa b. Meymun b. Yusuf, *Delaletü’l-hairin*, haz. Hüseyin Atay (Kahire: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Diniyye, ts.), 420-421.

²⁸ Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2006), 72.

²⁹ Ebü’l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed, *Şerhu usûli’l-hamse*, thk. Abdülkerim Osman 2. bs. (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988), 565-566.

³⁰ eş-Şurâ 42/51; el-Kasas 28/30.

lara ulaştırdığı ifade edilir.³¹ Sözü edilen vahiy türlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Sâdık Rüya: Doğrudan veya melek aracılığıyla Allah'ın peygamberlere veya bazı insanlara çeşitli bilgileri vermesi anlamında kullanılmaktadır.

2. Perde Arkasından Gelen Vahiy: Doğrudan olmasa da bir ses olarak ortaya çıkan bu vahiy türünde işitme organına yönelik bir durumdan söz edilmektedir. Allah'ın Hz. Musa ile konuşması şeklinde gerçekleşen vahiy bu çeşit vahyin örneği olarak kabul edilir.

3. Peygamberin Kalbine Bırakılan Vahiy: Bir hadis çeşidi olan kutsî hadisler buna örnek olarak verilmektedir.

4. Cebrail'in Asli Suretinde Getirdiği Vahiy: Sayısı az olsa da peygamberimize gelen bazı vahiy türünü de Cebrail'in kendi suretinde getirdiği vahiy oluşturur.

5. Cebrail'in İnsan Suretinde Getirdiği Vahiy: Cebrail'in ashtaptan Dihye b. Kelbî (ö. 50/670 [?]) suretine girerek vahiy getirmesi bu duruma örnektir.

1.2. Nübüvvet-Mucize İlişkisi

Vahye aracılık yapan peygamberlerin getirdiklerine inanmak için onu destekleyen bir delilin olması önemlidir. Nitekim hemen bütün peygamberlerin muhataplarının onlardan mucize istedikleri bilinmektedir.³² Bu bakımdan insanların bu anlamdaki taleplerinin karşılanmasını sağlayan mucize, İslâm'da olduğu gibi diğer dinlerde de üzerinde durulan bir husustur.³³

Peygamberin seçilmiş bir elçi olduğunu kanıtlamaya yardımcı olan ve onu destekleyen³⁴ mucizenin ortaya çıkması, ancak Allah'ın kudretiyle mümkündür.³⁵ Allah'ın fiili olarak olağanüstü bir niteliğe sahip olarak tezahür

³¹ Yavuz, "Vahiy", 42/440-443.

³² Cevâdî, *Vahiy ve Nübüvvet*, 76.

³³ Mustafa Sinanoğlu, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995) 406-407.

³⁴ Sa'düddin Teftazânî, *Şerhu'l-mekâsîd*, thk. İbrahim Şemsüddin (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011), 3/273.

³⁵ el-Hûd 11/103; eş-Şuarâ 26/67, 121; el-Kasas 28/36; es-Sebe' 34/15; ez-Zâriyât 51/37; el-Kamer 54/2, 15.

eden³⁶ mucizeyi Allah'ın varlığının da alameti olarak değerlendiren Mâtürîdî'nin yorumu³⁷ dikkat çekicidir.

Eş'arî kelâm bilginleri İbn Fûrek (ö.406/1015) ve Teftazânî (ö.792/1390), peygamberliğin ispatında mucizeye ayrı bir değer atfederler.³⁸ Mu'tezile'ye göre mucize olarak bilinen olaylar reddedilmemeli, ancak nübüvvet için temel bir delil olarak da görülmemelidir.³⁹ Buna göre Mu'tezile'nin mucizeye yaklaşımı Ehl-i sünnet'in yaklaşımına yakın olmakla birlikte kısmi de olsa bir farklılık söz konusudur. Mu'tezile'nin meseleye böyle yaklaşmasında mucizeyle birlikte aklî delillendirmeye de önem vermesinin⁴⁰ etkisinden söz edilebilir.

Mucizeler çeşitli tasniflere tabi tutulmaktadır. Bunlardan biri de "Kur'an'ın i'câzı", "hissî mucizeler" ve "gayba ait haberler" olmak üzere üçlü bir tasniftir.⁴¹ Hz. Muhammed'in peygamberliği açısından Kur'an'ın i'cazının ayrı bir yeri bulunmaktadır. Bu konuda önemli olan husus, insanın aklına hitap edilmesidir.⁴²

Görüldüğü gibi nübüvvetin ispatı noktasında mucize önemli bir yer tutmaktadır. Hissî ve haberî mucizeler dışında başka delillerin de olabileceği, örneğin peygamberlerin kendileri dışında başka insanlarda bulunmayacak derecedeki ahlâkî ve erdem üstünlüklerinin, doğruluklarına birer delil teşkil edeceği vurgulanmaktadır.

Buraya kadar İslâm düşüncesi açısından vahiy-mucize ilişkisinin çerçevesi ortaya konulmaya çalışılarak ilahî bilginin/vahyin insanlara ulaştırılmasını sağlayan peygamberlerin mucizeyle desteklenmesi nedeniyle

³⁶ Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin Râzî, *Muhassalu efkari'l-mütekaddimin ve'l-müteehhurin mine'l-ulema*, haz. Taha Abdürrauf Sa'd (Kahire: Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, ts.) 207.

³⁷ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, haz. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi (Ankara: İSAM Yayınları, 2005), 271, 291-292.

³⁸ Ebû Bekr Muhammed b. Hasan b. Fûrek el-Ensârî, *el-Hudud fî'l-usûl: (hudud ve'l-muvazaat)*, thk. Muhammed Süleymani (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1999) 177; Teftazânî, *Şerhu'l-mekâsîd*, 3/275.

³⁹ Ebü'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed, *el-Muğni fî ebvabi't-tevhid ve'l-adl: rü'yetü'l-bari*, thk. Ahmed Fuâd el-Ehvânî (Kahire: ed-Darü'l-Mısriyye, 1963) 15/168-170.

⁴⁰ Aydınlı, "Mutezîlî Düşüncede Nübüvvet Meselesi", 12.

⁴¹ İbn Fûrek, *Mücerred makalati's-şeyh*, 178; Râzî, *Muhassal*, 208.

⁴² Kâdi Abdülcebbar, *Şerhu usûli'l-hamse*, 586 vd.

iki konunun birbiriyle olan irtibatı üzerinde duruldu. Şimdi her iki konunun Mesnevî'de nasıl ele alındığını görelim.

2. Mesnevî'de Vahiy ve Mucize

2.1. Mesnevî'de Vahiy

Nübüvvet meselesinde en önemli noktalardan biri kuşkusuz peygamberlerin kul olmalarıdır. Nübüvvet açısından peygamberin kul olma/beşerî vasfının önemi açıktır. Mevlânâ onun kul ancak peygamber olmasına dikkat çeker.⁴³ İslâm inancı açısından peygamberlerin beşerîlik vasfının ayrı bir önemi haiz olmasından ötürü bu beşer olma özelliğine rağmen onların gaybî alanla iletişim kurmalarını yani vahye aracılık yapmalarını bu yönüyle kaydetmek gerekir.⁴⁴ Böylece vahiy, Allah'ın insanlarla irtibatını sağlayan tek vasıta niteliğinde olmalıdır.⁴⁵ Gayb'a muttali olmanın yegâne aracı olan vahyin insanda makes bulması insanın akıl ve gönül boyutuyla ilgilidir. Bu durumu dikkate alan Mevlânâ, vahyin kabulünde ilhamla birlikte ilahi vahyin kabulünün bu gönül sayesinde mümkün olduğunu beyan eder: *...İlham, vahiy ve sır lezzeti yine o gönülden ibarettir.*⁴⁶

Gaybın bilinmesi konusunda vahiy dolayısıyla peygamberin rolü inkâr edilemez. Peygamberin gayb ile olan ilişkisi "gaybı bilen" değil "gaybtan haber veren" şeklinde tezahür etmektedir. *"Bununla beraber Allah, size gaybı da bildirecek değildir. Fakat Allah, elçilerinden dilediğini ayırdeder"*⁴⁷ âyeti, Allah'ın izin verdiği ve haberdar kıldığı kadarıyla peygamberlerin gaybı bilebileceklerini bildirmektedir. O halde Peygamberin Allah'ın elçisi olarak beşer üstü bazı durumlara vakıf olmasını sağlama noktasında vahyin önemli bir işlevi olduğu aşikardır. Peygamberler sırf peygamber olduğu için değil, vahye elçilik yapması bağlamında bu duruma muttali olmaktadır.⁴⁸ Vahiy sayesinde Peygamber, bir güneş gibi parıldayarak insanlığın yolunu ve ufkunu aydınlatmaktadır. İnsanlığa sunduğu bu hayat ışığı öncelikle ve özellikle sahabîler üzerinde makes bulmaktadır. *O ay, vahiy güneşinin ardına düşmüş, sahabe de yıldızlar gibi*

⁴³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/3655.

⁴⁴ Düzgün, "Kur'an'ın Oluşumu", 7.

⁴⁵ Işık, *Vahiy ve Mucize*, 13-171.

⁴⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/2080.

⁴⁷ Ali İmrân 3/179.

⁴⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/1150.

onun ardınca gitmedeydi. Ay “Sahabem yıldızlara benzer. İyilere, doğru yolu gösterirler, azgınları taşlarlar” diyordu.⁴⁹ Burada sened ve metin açısından tartışmalı olan hadise vurgu yapılmaktadır.

Aklın ve duyuların tek başına insan için yeterli olmadığı hususu kelâmcılar tarafından nübüvvetin ve vahyin gerekliliği bağlamında ele alınır. *Ki Allah'ın o muammalarını anlayasın, gizlice ve açıkça söylenen sözleri idrak edesin. Böyle yaparsan can kulağı, vahiy yeri olur. Vahiy nedir? Zâhiri duygudan gizli söz...*⁵⁰ Mesnevî'deki bu pasajla vahyin, insanın sahip olduğu beşerî bilgi kaynaklarının üstünde olmak vasfına dikkat çekilmektedir.

Vahiy, insanlık için kurtuluş reçetesi sunan ilahi kaynağa ait ulvi bir olay olarak kaydedilmektedir. Bu noktada Mevlânâ, insanın vahiyden faydalana-bilmesini ona kulak vermesine ve değer atfetmesine bağlamaktadır.⁵¹ Kaynağı itibariyle vahyin “mutlak doğru” olduğunun kabul edilmesi gerekir. Zira onun beşerî birtakım noksanlıklardan ve eksikliklerden arınmış bir hali vardır. Mesnevî'de bu durum şöyle aktarılır: *Allah tarafından vahiy ve cevaba nail olan kişi her ne buyurursa o buyruk, doğrunun ta kendisidir.*⁵² Mevlânâ tarafından dile getirilen, *Ben de yaratılıştta sizin gibi karanlıktım. Fakat vahiy güneşi, bana böyle bir nur verdi...*⁵³ beyti, vahyin peygamber için önemli bir kaynak olmasını ifade etmesi bakımından önemlidir.

Kur'an'da geçen “kavl” sözcüğü ve onun türevleri, vahiy bağlamında kullanılmaktadır. Bununla meleklerle,⁵⁴ Hz. Âdem başta olmak üzere⁵⁵ diğer peygamberlere⁵⁶ hitap edilirken esasen onun yüce ve ulvî bir makamdan gelmesine işaret edilir. Vahyin Allah katından gelen mezkûr niteliğine işaret eden Mevlânâ, insanın vahiy karşısında aciz kalmasını ve benzerini getire-

⁴⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/1155.

⁵⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/1460.

⁵¹ Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin Celaled-din-i Rumî, *Mesnevî*, trc. Veled Çelebi İzbudak (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991), 6/105.

⁵² Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/225.

⁵³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/3660.

⁵⁴ el-Bakara 2/30; el-A'raf 7/11.

⁵⁵ el-Bakara 2/35; el-A'raf 7/24.

⁵⁶ el-Bakara 2/36, 124; el-Mâide 110; el-İsrâ 17/60.

memesini, onun bu özelliğine bağlar.⁵⁷ Vahiy Allah katından geldiği için onun ulvilğine ve yüceliğine başka bir beyitte şöyle dikkat çekilir: *Bil ki gökten inen mübarek su, gönüllere gelen vahiydir, dillere gelen doğru sözlülüktür.*⁵⁸

Vahiyle ilgili önemli bir konu ona uymaktır. Bu maksatla gayb'a ait bilginin kaynağı olan vahyin anlaşılmasını sağlamak üzere öncelikle ona kulak verilmesi ve gönlün devreye girmesi önemlidir. Bu noktada vahyi algılamaya ve anlamaya dair hazır bulunma hali elzemdır. Aksi takdirde alıcıların kapalı olma durumu söz konusu olur. Bu da inat olarak tezahür eder. İnada bağlı olarak gerçekleşen vahye karşı olma duruşunu ilk sergileyen varlık İblis'tir. İnsanın vayhi duymak ve algılamak için bununla ilgili duyumunun açık olmasının önemi Mesnevi'de de dile getirilir.⁵⁹ Vahye açık ve alıcı konumda olan bir kulağa ve dinleyiciye ihtiyaç olduğu, *Gayb haberlerini dinleyen bir kulak olmasaydı hiçbir mustucu gökten vahiy getirmezdi*⁶⁰ ifadeleriyle ortaya konulur. Burada ifade edilen şey, vahyin gönderilmesinin ön şartı olarak insanın hazır olması, yani Allah'ın gönderdiği vahyin kabulünün ancak ona kulak vermekle ve inat etmemekle bağlantılı olmasıdır.

İtikadî açıdan peygamberin davetine icabet önemlidir. Burada mühim olan, vahiyle iletişim kurulduktan sonra karşılaşılan bazı şüphe ve müşkil hallerin ortadan kalkmasıyla gerçekleşecek olan ilahî varlığın ve nübüvvetin gerçekliğinin anlaşılmasıdır. *Vahiy ve vesveselerin ıstırapları, binlerce kişiden gelir, bir kişiden değil. Şüphe ediyorsan sabret, duyguların değişince onları görürsün, müşkül hallolur.*⁶¹

Vahyin özel bir seçime tabi tutulan peygambere hâs olduğunu göstermek üzere Mevlânâ, Allah Rasûlü'nün vahiy katipliğini yapan birisinin herhangi bir şüphe içinde bulunmasının mümkün olmadığını savunur. *Mamañih bir vahiy kâtibi içine doğan düşüncelerin (belki buna ilham denebilir) Allah Rasûlü'ne vahiy olarak indirildiğini iddia etmesi onun dinden çıkmasına neden olur.*⁶²

⁵⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/2885.

⁵⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/4315.

⁵⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/3390.

⁶⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/1655.

⁶¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/1035.

⁶² Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/3225-3230.

Vahyin ilahi bir sır ve mesaj olması yani vahiydeki gaybi unsur kelâmî açıdan oldukça önemlidir. Mesnevî’de bu duruma şöyle dikkat çekilmektedir. *Vahyi kabul eden ruhsa akıldan da gizlidir. Çünkü o gayptır, gayp âlemindeydir. Ahmed’in akli kimseden gizli değildir, herkes onun akıl ve kemal sahibi olduğunu bilirdi. Fakat vahiy ruhunu her can anlayamadı.*⁶³ Vahiydeki gaybî unsurun varlığı nedeniyle gayb alanına ait bazı hususların akıl tarafından anlaşılammamasının anlamlı olduğunu savunan Mevlânâ, bu durumu şöyle açıklar: *Vahiy ruhuna münasip şeyler de var; fakat onları akıl anlayamaz. Çünkü o ruh pek yücedir. Akıl, o ruhun işlerine gâh delilik diye bakar, gâh şaşkınlık diye. Çünkü onu anlamak, olmaya bağlıdır. Hızır’a göre alelâde olan işler Musa’nın aklını şaşırttı, Musa onları görünce bulandı. O işler Musa’ya aykırı göründü...⁶⁴ Vahyin yüce ve ulvi olduğunu Mesnevî’de şu ifadelerde de görmek mümkündür. ...*Şuayb’ın nefesleri yüzünden adamın gönlünde güller açıldı. Canı, gökyüzünden gelen vahiy sesini duydu. Dedi ki. “Eğer bizi cezalandırdıysa nişanesi nerede?”⁶⁵**

Kur’an’da peygamberlerin elçilik vazifesi çerçevesinde kullanılan vahyin bunun dışındaki anlamlara gelecek şekilde de kullanıldığı görülmektedir. Kur’an’da vahiy; insan,⁶⁶ bal arısı,⁶⁷ yeryüzü⁶⁸ ve gökyüzü⁶⁹ hakkında kullanılmaktadır. Vahiy, peygamberlik bağlamı dışında kullanıldığında mecazî anlamına alınmaktadır.⁷⁰ Peygamberler dışındaki bazı varlıklarla ilgili olan vahiy kavramının kullanıldığı yerlerden biri de Hz. Musa’nın annesine vahyedilmesidir. Sözü edilen bu anlam Mesnevî’de de kullanılmaktadır. *İtimat et, onu Nil’e at... ben, onu yüzü ak olarak sana kavuştururum” diye vahiy geldi.*⁷¹

Vahye muhatap olan peygamberlerin bu ağır görev karşısındaki konumları ve içine düştükleri duruma ilişkin siyer, tarih ve kelâm kaynaklarımızda bazı bilgiler verilir. Mesnevî’de bu durum seven ile sevilen arasındaki vasf itibarıyla meydana gelen farklılığa benzetilerek anlatılır. Vahyin gerçekten

⁶³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/3255.

⁶⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/3260.

⁶⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/3385.

⁶⁶ el-Kasas 29/7.

⁶⁷ en-Nahl 16/68.

⁶⁸ ez-Zilzal 99/5.

⁶⁹ Fussilet 41/12.

⁷⁰ Aslan, *Kur’ân’da Vahiy*, 181.

⁷¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/960.

beşerin idrakinin üstünde ve dışında olduğuna dikkat çeken Mevlâna bu durumun onun için yakıcı bir ağırlıkta olduğunu ifade eder. Çünkü vahiy kadîm olan Allah'a ait bir olaydır.⁷² Peygamberlerin çektikleri çeşitli sıkıntılara karşı vahiy onlar için adeta bir teselli edici niteliğe sahip olur. Vahiyde bulunan bu husus Mesnevî'de "vahyin sırları" olarak ifade edilir.⁷³

Kelâm ilminde peygamberler için ismet, onlar hakkında vâcib sıfatlar arasında sayılır. Allah'ın murat etmediği bir şeyi yapmak istemesi durumunda peygamberin onu yapmaması için vahiyle müdahale edilecektir. Bu duruma dikkat çekilen Mesnevî'de böylece peygamberlerin bir murakabe altında oldukları ifade edilerek⁷⁴ ismet sıfatına atıfta bulunulduğu anlaşılmaktadır.

Kelâm ilminde özellikle Mu'tezile'nin adâlet prensibi içinde gündeme gelen önemli konulardan biri de hüsün ve kubuktur. Bir şeyin iyi veya kötü olduğunu bilme ve öğrenme noktasında kaynak olarak akli görenler olduğu gibi vahiy kabul edenler de mevcuttur. Hüsün ve kubuh, âlemde kötülüğün varlığı, ubudiyetin akılla ilişkisi, vahyin ve vahiy bilgisinin akılla bilinebilirliği açılarından ele alınır.⁷⁵ Peygamberlerin insanlar için faydalı ve güzel bilgilerin kaynağı olduğuna dair kelâmcılar arasında farklı argümanlar dile getirilmektedir. Mesnevî'de hüsün ve kubuh kapsamında değerlendirilmesi mümkün olan bazı beyitlerle karşılaşmak mümkündür. Ona göre insan aklının cüz'î olması ve hüküm çıkarma konusunda sınırlılıklara sahip olması sebebiyle öğrenmeye muhtaç olması bu noktada önemli bir niteliktir. Nitekim vahyin sahibi olan Allah insana akli ölçüsünde bazı şeyler öğretir. En büyük sanatkâr yaratıcı olduğu için akıl bu fevkalade sanatkârane işler üzerinde bazı tasarruflarda bulunma imkanına sahip olarak yaratılır. Bu müthiş sanat eseri, sadece akılla meydana gelemez. Allah büyük sanat eseri olan kâinatı yaratmasaydı sanata konu olan kâinat da aklın ona ilişkin tasarrufu da olmayacaktı.⁷⁶ Nitekim Hz. Süleyman'ın bir doktor edasıyla otlardan ilaç yaptığını belirten Mevlânâ, tabipler bundan sonra bazı şeyleri geliştirebildiler. Bu durumda

⁷² Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/390.

⁷³ Mevlânâ, *Mesnevî*, /2035.

⁷⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/390.

⁷⁵ İlyas Çelebi, "Hüsün ve Kubuh" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/59-63.

⁷⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/1295.

kâinat bağlamında tıpla ilgili gelişmelerin kaynağı gerçekte vahiy olmaktadır. Zira akıl tek başına bu konularda nasıl bulacaktır?⁷⁷

Vahyin yol göstericiliği, insanlık için bir nur kaynağı olmasıyla alakalı olup peygamberler tarihi her bir peygamberin aynı zamanda insanları karanlıktan aydınlığa çıkarma mücadelesini içermektedir. Bu duruma dikkat çekmek üzere vahyin ışık saçan mum gibi nur kaynağı olduğunu belirten Mevlânâ'ya göre mumun gece karanlığında işlevini göstermesi gibi vahiy de karanlık ve buhranlı ortamlarda kıymetli olacaktır. Öte yandan peygamberin vahye aracılık görevinin olmaması durumunda vahiyden mahrum kalan insanlar için apaçık ve aydınlık bir gündüz bile gece niteliğinde olacaktır. Vahiyden uzak kalan insanın durumunu aslanın bile tavşan kesilmesi örneğiyle izah eder. Ayrıca Hz. Muhammed'in bu misyonu nedeniyle ikinci Nuh'a benzediğini beyan eder.⁷⁸ Burada görüldüğü gibi vahiy, insanlık açısından karanlıktan aydınlığa, sefaletten asalete geçişin ve yükselişin vesilesi olan ulvî bir olaydır. Vahyin bu özelliği bir de şöyle ifade edilir: *Nefislere de bu alçaklar topluluğu lâyıktır... ölüye mezarın ve kefenin layık olduğu gibi! Zekidir, ince şeyleri bilir... bilir ama değil mi ki kıblesi dünyadır, onu ölü bil sen! Allah'ın vahiy suyu bu ölüye isabet etti de ölü topraktan bir diri zuhur etti. Fakat sen vahiy gelmedikçe sakın o yüzüne sürdüğün ömrü uzun olasıca kırmızılığa güvenip aldanma, gururlanma ha!*⁷⁹

Vahye ilişkin hakikatlerden biri de vahiy ile elde edilen bilginin aynı zamanda dinî bilgiyi ifade etmesinden ötürü insanlığın her daim bu bilgiye muhtaç olmasıdır.⁸⁰ Vahyin dinî anlamda temel bir unsur olmasından hareketle bir insanın buna göre itikad ortaya koyması kolay bir şey değildir. İnsanın vahiyle tatmin noktasına erişmesi çocuğun annenin sözüne olan ihtiyacıyla örneklendirilerek anlatılır. Zira mü'min birisi kulağını vahye verir ve ona can kulağıyla bağlanır. Böylece annesinin sözüyle kulağı dolan bir insanın

⁷⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/1290.

⁷⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/1455.

⁷⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/1655.

⁸⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/1415.

buna göre konuşması gibi vahiyle kulağı ve gönlü dolan bir Müslümanın da vahiy penceresinden her şeye bakması gerekir.⁸¹

Burada vahyin önemi, vahye ait türevler ve ilgili diğer kavramları da içeren vahye ilişkin birçok husus, Mesnevî'de yer aldığı biçimiyle ortaya konuldu. Şimdi de peygamberin iddiasını destekleyen niteliği bağlamında mucize konusunun Mesnevî'de yer alış şeklini inceleyelim.

2.2. Mesnevî'de Mucize

Mucize, tabiatın olağan akışı içinde bir farklılığın ortaya çıkmasıdır. Kâinatın işleyişi açısından kurulan sebep-sonuç ilişkisinin ve var olan düzenin aksine bir durumun meydana gelmesidir. Peygamberlerin eliyle gerçekleşen mucizenin sebepler açısından değerlendirilmesi için insanın insafı olması gerekir. Mucize, olağanüstülük vasfına sahip olmakla birlikte bu yönünün ve vasfının inkârının mümkün olmadığını belirten Mevlânâ Hz. Peygamber'in müşrikler karşısındaki bazı mucizelerine atıfta bulunur.

Vahyin insanın beşer olarak akıyla ulaşabileceği sınırların ötesinde bir kaynak olduğunu belirten Mevlânâ'ya göre, onun bu özelliği nedeniyle peygamberin mucizeyle teyid edilmesine ihtiyaç duyulur. Mesnevî'de buna ilişkin bazı tespitler yer alır. Bu bağlamda Hz. Adem, Musa ve Muhammed (s.a.v.)'in mucizeleri örnek olarak verilir. Mevlânâ adı geçen peygamberlere ait mucizeleri saydıktan sonra mucizelerin insanın ikna olması noktasındaki etkisine dikkat çeker. Ona göre din tamamıyla akli olsaydı bu kadar mucizeye gerek kalmazdı.⁸² Burada insan için kapalı ve gizli bir tarafı olan vahyin gizminin ortadan kalkmasının mucizeyle mümkün olduğuna dikkat çekilir.

Kelâmcılara göre peygamberlik iddiasında bulunan şahsın peygamberliğinin ispatını sağlayan mucize,⁸³ Peygamberler için birer vesika niteliğinde olduğu halde mucizelere rağmen bazıları inkara devam ederler. Mesnevî'de geçtiği üzere mucizenin bu yönünü inkar eden bazı Felsefeciler dilleriyle bunu izhar etseler de hakikati inkar edemeyeceklerdir. Nitekim Hz. Musa'nın

⁸¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/3035.

⁸² Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/2140.

⁸³ en-Nesefî, *Tebziratü'l-edille*, 468;

mucizeleriyle muhatap olan İsrailoğulları, bunun gerçek olduğunu bildikleri halde mucizelere yönelik inkardan geri durmamışlardır.⁸⁴

İslâm literatüründe mucize “harikulade olaylar” başlığı altında ele alınır. Bu harikuladelik, peygamber olduğunu açıklayan şahsın iddiasında doğru olduğunu desteklemeye yarar. Akabinde irhas, keramet, meunet, istidrâc ve ihanet gibi diğer harikulade olaylar sıralanır. Kelâm bilginleri bu tür olağan olmayan olaylara yer vererek mucizenin konumunu ve önemini göstermek isterler. Mesnevî’de zahir itibariyle sihir ile mucize arasındaki bağlantının yanıltıcı olduğu ifade edilir. Hatta bazı inkarcıların sihirdeki hilelere bakarak Hz. Musa’nın mucizelerinin de sihir gibi birtakım hileler olduğunu zannederler.⁸⁵ Mesnevî’de Hz. Musa’ya verilen mucizelerle toplumun yoğun bir şekilde ilgilendiği sihir arasındaki farka dikkat çekilir. Mevlânâ, Hz. Musa’nın mucizesi esnasında insanların sihir ile mucize arasındaki farkı göremeyeceğine dair bir kaygı taşıdıklarını ifade eder. Ancak Allah’ın ona sakinet vermesiyle insanların doğru ile yanlış ayırt edeceğini, böylece kendisinin üstün olacağını ona müjdelir. Firavun’un sihirbazlarının yaptığı sihirlerin ölümle son bulacağı ifade edilmek ve sihirbazların fâni olmalarına dikkat çekilmek suretiyle onlarda bir olağanüstülüğün olmadığı ortaya konulur.⁸⁶ Tabi bu durum kelâm geleneğinde mucizenin gerçekte Allah’ın fiili olduğu durumunu bir kez daha hatırlatmaktadır.

Bir peygamberin elçilik görevinden önce çocukken konuşması maksadıyla kullanılan irhas için Hz. İsa’nın beşikteyken konuşması örnek verilir. *Kâfir karısının, süt emer çocuğuyla Mustafa aleyhisselâm’ın yanına gelmesi ve çocuğun, Rasûl sallallâhu aleyhi vesellem’in mucizesiyle İsa gibi dile gelip konuşması*⁸⁷ ifadelerini kullanan Mevlânâ’nın, bu duruma işaret ederken sözü edilen olayın adını Mesnevî’de zikretmediği görülmektedir. Burada Hz. İsa’nın çocukken konuşması ifade edilirken, Allah Rasûlü’nün muhatap olduğu bir olaya dikkat çekilmektedir.

⁸⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/865.

⁸⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/275.

⁸⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/1670.

⁸⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/3215.

Mucizeyle mucizeye benzeyen diğer bazı haller arasındaki farklılıklardan biri de mucizenin sonuç itibarıyla kalıcı bir etki bırakmasıdır. Bu anlamda Mevlânâ'ya göre mucizenin ilk andaki tesiri, sonrasında da devam etmektedir.⁸⁸ Sözü edilen durumun Hz. Muhammed ile irtibatına dikkat çeken Mevlânâ, onun adının ve mesajının sürekliliğini vurgulamaktadır. Allah Rasûlü'ne ecel geldiğinde de sonrasında da onun adı (Mesnevi'nin ifadesiyle yanmadan) hep devam etmiştir.⁸⁹

Mucizeye bakarak peygamberin yalan söylemediğini anlamak zorunda kalmak istemeyen inkârcılar mucizeden yüz çevirmek ve onu karalamak yolunu tercih ederler. Bu durum Mesnevî'de tasvirî bir üslupla anlatılır. Bazı hayvanların insandan ürkmesi ve korkması sonucu kaçışması gibi inkarcılar da peygamberlerin mucizelerinden korkup kaçarlar.⁹⁰

Peygamberlerin mucizelerinin bir kısmı zatî bir kısmı ise zatının dışındaki mucizeler olarak tasnif edilir. Örneğin peygamberimizin zatıyla ilgili olan mucizeler daha çok fiziksel bazı özellikleri olarak karşımıza çıkar. Peygamberin sahip olduğu ahlâkî mertebenin üstünlüğü aynı zamanda insanların onun davetine icabet etmelerini kolaylaştırma özelliğine sahiptir.⁹¹ Mesnevî'de de bu duruma yer verilir. Peygamber'in onca güzel huylarına vâkıf olmalarına rağmen yüzlerce şüphe içinde olan inkarcılar bu şüphelerinin peşinden koşarlar.⁹² Hz. Musa'nın Firavun'un gazabından korumak amacıyla denizi yararak kurtulmasına şahid olan Firavun ve avanesi, bu ve buna benzer yüzlerce mucizeye rağmen şüphelerinden ve vehimlerinden uzaklaşmamışlardır.⁹³ Burada İsrailoğulları'nın, Hz. Musa'nın elçiliği hakkındaki şüphe ve inatlarının çeşitli mucizelere rağmen geçmediği vurgulanmaktadır.

Mucize, elbette peygamberlik iddiasında bulunan Allah'ın elçileri için önemli vesikalar niteliğindedir. Bununla birlikte insanda ilah tasavvuru o kadar bedihidir ki, mucize olmasa da insanın bu inanca sahip olması gerekir.

⁸⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/1675.

⁸⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/2865.

⁹⁰ *Mesnevî*, 1/2145.

⁹¹ en-Nesefî, *Tebssiratü'l-edille*, 2/51-57.

⁹² *Mesnevî*, 2/2035.

⁹³ *Mesnevî*, 2/2040.

İşte bu duruma şu sözlerde dikkat çekilir: Yahut “Kadehtekinin su, o içilen güzel, berrak su olduğuna dair bana bir delil göster!” der mi? Ana, süt emer çocuğuna “Gel yavrurum, süt em, ben senin ananım” dese, Çocuk “Ana, sütünü emersem karnım do-yacak mı bir delil göster!” der mi? Her ümmetin gönlünde Hak’tan bir tat vardır. Peygamberlerin yüzü ve sesi de mucizedir. Peygamber, dışardan seslendi mi ümmetin canı, içerden secde eder.⁹⁴

Hz. Muhammed’in peygamberliği açısından Kur’an’ın i’cazının ayrı bir yeri bulunmaktadır.⁹⁵ Zira mucize sayesinde vahyin gerçekleştiğine şahit olunmaktadır. ⁹⁶ Kur’an’ın korunmuşluğu aynı zamanda onun mucizevi boyutunu temsil etmektedir. Bu bakımdan Kur’an’ın yüceliği, korunması ve onu insanlara tebliğ eden peygamberin gösterdiği mucizelerin kıymeti ve değeri bütünüyle Allah’a ait olarak Mesnevî’de şöyle anlatılır: *Kur’an’ı, değiştirmek isteyenler de Musa’yı uyur bulup asâyı çalmak isteyen o iki küçük sihirbaza benzer. Allah’ın lûtufları, Mustafa’ya vaitlerde bulundu da dedi ki: “Sen ölsen bile bu din, bu iman ölmez. Senin kitabını, mucizeni ben yüceltirim. Kur’an’dan bir şey eksiltmeye, ona bir şey katmaya yeltenen kişiye ben mâni olurum. Ben seni iki cihanda da korurum. Sözüünü kımayanları terk eder, onları hor hakir bir hale korum.*⁹⁷ Bu yönüyle Kur’an, nazım ve üslup olarak Hz. Muhammed’in peygamber olduğunu gösteren mühim bir mucizedir. *Hadi bunu mucize sayma! Peki bir de güneş gibi apay-dın olan ve adına Ümmül Kitap denen yüz dilli Kuran’a bak! Kimsenin ondan bir harfi çalmaya yahut sözüne bir söz katmaya ne haddi var, ne kudreti! Üstünün dostu ol ki üstün olasın... kendine gel be hey azgın, mağluplara dost olma!*⁹⁸

Mesnevî’de ilk insan ve peygamber olan Hz. Adem’in mucizelerinin sayı-sal bakımdan hayli fazla olduğu da beyan edilir. ...*Sesine dağlar da ses veriyor, kuşlar da. Onun davetine ikisi de mahrem. Onun, bunun gibi ve daha buna benzer yüzlerce mucizeleri var.*⁹⁹ Bir yerde Hz. Davud’un mucizelerinin başlangıçta görülmediği ancak görülmeye başlandığında da etkisinin iki kat arttığı ifade edilerek mucizenin peygambere tabi olma noktasındaki etkisine dikkat çekil-

⁹⁴ Mesnevî, 2/3595.

⁹⁵ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basri Bâkılânî, *İ’câzü’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Hafaci (Kahire: Mektebetu Muhammed Ali Sabih, 1951), 328 s.

⁹⁶ Cevâdî, *Vahiy ve Nübüvvet*, 83.

⁹⁷ Mesnevî, 3/1195.

⁹⁸ Mesnevî, 4/2875.

⁹⁹ Mesnevî, 3/1470.

mektedir. O adamın gizli sırrı meydana çıkınca Davud'un mucizesi halka yayıldı; bu mucize bir dereceyken halk tarafından âdeta iki derece meşhur oldu. Herkes baş açıp gelip yerlere secde etmekte...¹⁰⁰

Peygamberin vazifesiyle ilgili nihai gaye, insanların hakkı ve hakikati gö-
rerek sahih bir inanca kavuşturulmasıdır. Öyle ki insanların ebedî hayatın
varlığını bilerek imân etmeleri ve sonuçta bu hayata hazır hale gelmeleri pey-
gamberler için en büyük mucize olarak değerlendirilmektedir: *Senin sözünle
yüz binlerce kişinin can gözü açıldı, gayb âlemine hazırlandı. Fakat onların hepsinden
kuvvetli mucizen bu: Sen, insana hayat bağışlamaktasın, bu bağışlanan daimî, zaten
bütün mucizelerin canı da bu... ölüye ebedî hayat bağışlamak!* demektedir. Zalim
öldürüldü, bütün bir dünya dirildi. Halkın hepsi de yeni baştan Allah'a kul oldu.¹⁰¹

Kelâm ilmi açısından mucizeler gerçekte peygamberlere ait olmayıp Al-
lah'ın fiili olarak değerlendirilir. Bu yönüyle mucize aslında Allah'ın varlığına
da işaret etmektedir.¹⁰² Zira Allah'ın elçilerinden istenen ve onların eliyle
meydana gelen mucizelere bakıldığında bunun gerçekleşmesi ancak Allah'ın
kudretiyle mümkündür.¹⁰³ Mucizenin gerçekte Allah'ın fiili olduğunu göste-
ren bir delil de onun her halükârda olağanüstü bir özellik taşımasıdır.¹⁰⁴ İsa
"Benim" dedi. Adam dedi ki: "A güzel yüzlü, topraktan kuşlar yapan sen değil mi-
sin?!" İsa. "Evet benim" dedi. Adam "Peki, öyleyse ey tertemiz ruh, dilediğini yapar-
ken kimden korkuyorsun? Âlemde bu kadar mucizelerin varken senin kullarından
olmayan kim?" İsa dedi ki: "Seni eşsiz örneksiz yaratan, canı ezelden halk eden Al-
lah'ın tertemiz zatına ant olsun... Onun pak zatiyle sıfatları hakkı için... felek bile
yenini, yakasını yırtmış, ona âşık olmuştur."¹⁰⁵ Âlemde bu kadar mucizelerin varken
senin kullarından olmayan kim? ifadesiyle kastedilen mucizenin ilahi fiil olma-
sıyla alakalı olmalıdır. Hz. İsa ile ilgili bir kasıt var ise bu durumda ona tabi
olma ve inanma mânâsında kullanılması muhtemel olur.

¹⁰⁰ Mesnevî, 3/2490.

¹⁰¹ Mesnevî, 3/2500.

¹⁰² el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, 291-292.

¹⁰³ Hûd 11/103; Şuarâ 26/67, 121; Kasas 28/36; Sebe' 34/15; ez-Zâriyât 51/37; el-Kamer 54/2, 15.

¹⁰⁴ Râzî, *Muhassal*, 207.

¹⁰⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/2580.

Mucizelerle ilgili önemli hususlardan biri de mucizenin tehdidi karşısında gelmiş olmasıdır. Bu noktayla alakalı olarak Mevlânâ'ya göre, peygamber istediği zaman mucize gösteremez, mucizenin faili olan Allah dilediği anda ve yerde mucize gerçekleşmektedir.¹⁰⁶ Ayrıca mucizenin insanları hayrette bırakarak dikkat uyandırıcı bir özelliği üzerinde durulmaktadır. Mesnevî de mucizenin bu yönüne şöyle işaret edilmektedir. *Senin kötü ahbine bakmam, madem ki şimdi bana niyaz ediyorsun, keremimden sana ihsan eder, muradını veririm" der.*¹⁰⁷

Her peygambere ayrı bir mucize verilmiştir. Bu mucizeler çoğunlukla muhatap olunan toplumun gelişmişlik gösterdiği konularla bağlantılı olmuştur. Buna göre her peygamberin mucizesi kendine özgü bir durum oluşturduğu gibi her mucize ayrı bir peygamberin eliyle gerçekleşmiştir. Bir peygamber başka bir peygamberin mucizesinin aynısını göstermemiştir. Üstelik iki peygamberin mucizelerinin birbirinin aksine bir durumu ortaya çıkarmadığını birinin diğerinin mucizesini almadığını görüyoruz.¹⁰⁸ Bu, mucizenin aktüel yaşamla olan ilgisini de göstermektedir. Peygamberlerin iddialarını destekleyen ve güçlendiren mucize, her bir peygamber için geçerli bir durumdur. Bu, nübüvvet-mucize ilişkisini göstermesi bakımından önemli bir nokta olmalıdır. *Her peygamber, bu düz yolda mucize gösterdi, yoldaşları aradı...*¹⁰⁹

Mucizenin gerçekleşmesinde esas maksat insanların doğrudan imâna girmeleri değil, imâna giden yolun kolaylaştırılmasıdır. Aslında inkarcıların inatlarının kırılması ve onlara meydan okuyarak aciz olduklarının izharı burada asıl maksadı oluşturmaktadır. *Mucizeler, imâna sebep olmaz, sıfatları çeken cinsiyet kokusudur. Mucizeler, düşmanı kahretmek içindir.*¹¹⁰

Mucizenin ruha tesirinin sürekliliği önemli bir husustur. Peygamberlerin gösterdiği mucizelere bakıldığında Hz. Musa'nın sopasının ejderhaya dönüşmesi örneğinde olduğu gibi cansız varlıklar üzerinde gerçekleşenler bir süre sonra kaybolup gitseler de neticede insanların gönül dünyalarında bıraktığı etki devamlılık arz eder. Mevlânâ'ya göre mucizenin gerçekleştiği eşya ve

¹⁰⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/2665; *Mesnevî*, 4/310.

¹⁰⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/3160.

¹⁰⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/1650.

¹⁰⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/515.

¹¹⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/1175.

olay geçici olsa da insanın ruhu ve gönlü üzerindeki etkisi süreklilik arz eder.¹¹¹

Sonuç

Vahiy, insanlık için kurtuluş reçetesi sunan ilahi kaynağa ait ulvi bir durumdur. Bütün İslâm âlimleri vahyin bu özelliğine dikkat çekerler. Onun bu yönünün fayda vermesi insanların ona tabi olmasına bağlıdır. Vahyin insanlığa ulaşmasına aracılık eden peygamberlerin bu görevini desteklemesi ve iddialarında sâdık olduklarını göstermesi bakımından mucizenin rolü önemlidir.

Vahiy ve mucizenin İslâm kaynaklarında ele alınan birçok yönüyle Mesnevî'de de değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Mesnevî'de özellikle vahyin Allah katından gelmesi ve yüce bir mertebeye sahip olması üzerinde durulmuş, gayb bilgisine ulaşmanın yegâne yolu olarak vahiy gösterilmiştir. Yine vahyin sadece peygambere hâs bir olay olduğunu işleyen Mevlânâ, peygamberin beşer olmasının önemine dikkat çekmiştir.

Öteden beri önemsenen bir konu olan akıl-vahiy ilişkisi, aynı şekilde Mesnevî'de ele alınmaktadır. Kur'an'da geçtiği üzere peygamberler dışındaki varlıklarla ilgili kullanımına rastlanan vahiy kavramının bu yönü üzerinde Mesnevî'de de önemle durulmuştur. Kurumsal anlamda nübüvvet insanlığın duyduğu ihtiyaç, Mesnevî'de de kabul edilmiştir.

Vahyin insanlık üzerindeki etkisinin tezahür etmesi noktasında önemli bir işleve sahip olan mucizenin gerekliliğini savunan Mevlânâ, mucizeyi de mucizeye benzeyen diğer olağanüstü bazı olayları da değerlendirmiştir. Buna göre mucizeyi diğerlerinden ayıran en önemli fark, mucizenin etkisinin asırlarca sürmesidir.

Son peygamber Hz. Muhammed'in peygamberliğini ispat sadedinde çeşitli mucizeleri değerlendiren Mevlânâ, Kur'an'ın korunmuşluğuna ve mucizevî boyutuna ayrı bir önem atfederek Allah Rasûlü'nün risâletini savunur. Özetle söylemek gerekirse peygamberlerin eliyle gerçekleşen mucizenin gerçekte Allah'a ait bir fiil olduğu konusu, Mesnevî'de kelâm geleneğine uygun

¹¹¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/1300-1305.

olarak ele alınır. Son olarak Mevlânâ'nın ilgili meseleleri kendine özgü bir üslupla değerlendirdiğini özellikle ifade etmek gerekir.

Kaynakça

- Adam, Hüdaverdi. "Nübüvvet Dair İki Mesele: Nebi ile Rasul Arasındaki Fark ve Kadının Peygamberliği". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 57-105.
- Aslan, Abdulgaffar. *Kur'ân'da Vahiy*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Aydınlı, Osman. "Mutezilî Düşüncede Nübüvvet Meselesi ve Hz. Muhammed". *İslâmî İlimler Dergisi* 1/1 (2006), 7-26.
- Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basri. *İ'câzü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdülmün' Hafaci. Kahire: Mektebetu Muhammed Ali Sabih, 1951.
- Cevâdî, Muhsin. *Akıl Terazisinde Vahiy ve Nübüvvet*. çev. Sedat Baran. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2012.
- Çelebi, İlyas. *İslâm'ın İnanç Esasları*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Çelebi, İlyas. "Hüsün ve kubuh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/59-63. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Düzgün, Şaban Ali. "Kur'ân'ın Oluşumu (Vahiy Süreci)". *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2007), 1-13.
- Erdem, Hüsameddin. "Deizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/109-111. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Gündüz, Şinasi. *Hıristiyanlık*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2006.
- Işık, Ayhan. *Bir Felsefi Problem Olarak Vahiy ve Mucize*. Ankara: Elis Yayınları, 2006.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan b. Fûrek el-Ensârî. *el-Hudud fî'l-usûl: (hudud ve'l-muvoazaat)*. thk. Muhammed Süleymani. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1999.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisanü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadr, ts.

- İbn Meymun, Ebû İmran Maimonides Musa b. Meymun b. Yusuf. *Delaletü'l-hairin*. haz. Hüseyin Atay. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, ts.
- İşcan, Mehmet Zeki. "Muhammed Abduh'un Nübüvvet Görüşü ve Çağdaş İslam Düşüncesine Etkileri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2006), 27-55.
- Kâdî Abdülcebbar, Ebü'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed. *el-Mugni fi ebvabi't-tevhid ve'l-adl: rü'yetü'l-bari*. thk. Ahmed Fuâd el-Ehvânî. 16 Cilt. Kahire: ed-Darü'l-Mısriyye, 1963.
- Kâdî Abdülcebbar, Ebü'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed. *Şerhu usûli'l-hamse*. thk. Abdülkerim Osman. Kahire: Mektebetu Vehbe, 2. Basım, 1988.
- Mahmoud, Ramy. "Dâi Ebû Hâtim er-Razi'nin A'lamu'n-nübüvve Adlı Eserinde Filozof Ebû Bekir er-Râzî'nin Nübüvvetle İlgili Düşünceleri Hakkındaki İddiaları". *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 9 (2019), 269-289.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbu't-tevhîd*. haz. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi. Ankara: İSAM Yayınları, 2005.
- Mevlânâ, Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin Celaledin-i Rumî. *Mesnevî*. çev. Veled Çelebi İzbudak. 6 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Nesefî, Ebu'l-Muin. *Tebziratü'l-edille fi usûli'd-dîn*. thk. Claude Salam. Dimeşk: Institut Français de Damas, 1990.
- Özdemir, Metin. "Mutezile'nin Nübüvvet Müdafaası". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006), 119-134.
- Önal, Recep. "Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî'nin Nübüvvet Anlayışı". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2008), 675-707.
- Râzî, Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin. *Muhassalu efkari'l-mütekaddimin ve'l-müteehhurin mine'l-ulema*. haz. Taha Abdür-rauf Sa'd. Kahire: Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, ts.
- Semerkandi, Şemseddin Muhammed b. Eşref el-Hüseyini. *es-Sahâifü'l-ilahiyye*. thk. Ahmed Abdurrahman Şerif. Kuveyt: Mektebetü'l-Felah, 1985.

- Sinanoğlu, Mustafa. *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Teftazânî, Sa'düddin. *Şerhu'l-mekâsıd*. thk. İbrahim Şemsüddin. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011.
- Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Tümer, Günay. "Brahmanizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/329-333. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Uludağ, Süleyman. "Dehriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/107-109. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Delâilü'n-nübüvve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/115-117. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Vahiy". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/440-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.